

Paczyńska, Karolina

Fragmenty czarek megaryjskich z polskich wykopalisk w Tanais

Studia i Materiały Archeologiczne 12, 129-136

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karolina Paczyńska

Fragmenty czarek megaryjskich z polskich wykopalisk w Tanais

Niniejszy artykuł jest próbą klasyfikacji typologiczno-chronologicznej fragmentów czarek megaryjskich. Zabytki te zostały odnalezione na terenie antycznego miasta Tanais¹ w latach 1999-2001 podczas wykopalisk polskich prowadzonych przez Instytut Archeologii UW i Ośrodek Badań Archeologicznych w Novae w ramach rosyjskiej Ekspedycji Archeologicznej Dolnego Donu. Ekspedycją kierowała prof. T. A. Arseniewa.

Czarki megaryjskie² są półkulistymi w kształcie, wykonywanymi w matrycach, dekorowanymi reliefowo naczyniami, które produkowano od drugiej połowy III do około połowy I wieku p.n.e. w warsztatach usytuowanych w basenach Morza Śródziemnego i Morza Czarnego³.

Na omawianą w niniejszym artykule grupę materiału ceramicznego składa się siedem fragmentów czarek megaryjskich. Przedstawione one zostały zgodnie z numerami inwentarza i według lat ich odnalezienia.

***

1. T 99 XXV 16p (fig. 1.A)

Dwa fragmenty wylewu czarki (średnica wylewu: 14 cm). Poniżej wylewu fragmenty dekorowane są pasowo ułożonym ornamentem jajownika. Pod nim widnieje pas wici roślinnej. Gлина jest bardzo dobrej jakości, bez domieszek, barwy beżowo-pomarańczowej. Polewa pokrywająca fragmenty ma kolor ciemnopomarańczowy, jest lekko błyszcząca, o metalicznym połysku.

---

¹ Cf. także ŠELOV 1969: 220-247; PACZYŃSKA 2000: 159-168.

² Termin „czarki megaryjskie” powstał w wyniku nieprawidłowego powiązania tego rodzaju naczyń z Megarą jako miejscem ich produkcji. Autorem tej błędnej, jak pokazały kolejne badania wykopaliskowe, atrybucji był O. Benndorf (BENNDORF 1877: 116-118). Mimo tego, termin „czarki megaryjskie” używany jest w badaniach ceramicznych do chwili obecnej (cf. m.in. THOMPSON 1934: 311-480; PARLASCA 1955: 129-154; PUPPO 1995 i in.).

³ Na temat historii i stanu badań nad czarkami megaryjskimi cf. m.in. PACZYŃSKA 2000: 159-168.

Analogie. Wić roślinna: LAUMONIER 1977: 136, pl. 30.1427 (warsztat Monogramisty, seria I, grupa 2); VNUKOV, KOVALENKO 1998: 63, fig. 1.

Na podstawie powyższych analogii, a także biorąc pod uwagę pasowy układ dekoracji, płaski relief, w którym ją wykonano oraz rodzaj gliny i polewy – fragmenty te należy przypisać produkcji jońskiej, bardzo prawdopodobnie warsztatowi tzw. Monogramisty, który sygnował swoje wyroby charakterystycznym znakiem⁴.

2. T 00 XXV 3p (fig. 1.B)

Fragment dna (średnica dna: 4 cm) i brzuśca czarki. Pokryty jest dekoracją, na którą składają się długie, wąskie, rozchodzące się od dna ku górze płatki. Glina jest barwy jasnopomarańczowej, pokrywająca fragment polewa – barwy czerwonej.

Analogie. COURBY 1922: 386-388, fig. 80.3, pl. XIII.22 (wyroby „delijskie”); HELLSTRÖM 1965: 64, pl. 11.144 (*long petal bowl*, wyrób „delijski”); LAUMONIER 1977: 173, pl. 38. 4352 (warsztat Monogramisty, seria XVI).

Czarki dekorowane długimi płatkami, które kształtem przypominają kocie języki, są charakterystyczne zarówno dla produkcji warsztatów jońskich, jak i tych funkcjonujących na północnych wybrzeżach Morza Czarnego. Z drugiej strony, I. G. Šurgaja obalila twierdzenie, że czarki megaryjskie produkowane na obszarach Królestwa Bosporańskiego mogły powstawać w matrycach „delijskich”, czyli importowanych z Jonii (ŠURGAJA 1962: 120). Czarki produkowane na północnych wybrzeżach Morza Czarnego, mimo licznych podobieństw do czarek jońskich, różnią się od nich przede wszystkim układem dekoracji. Czarki wytwarzane w warsztatach nadczarnomorskich nie były zdobione dekoracją reliefową o układzie pasowym, która z kolei jest jednym z elementów wyróżniających czarki produkowane w Jonii. Ponadto nad Morzem Czarnym powstały nowe motywy i kompozycje dekoracyjne, które nie pojawiają się na wyrobach żadnych innych warsztatów (cf. ŠURGAJA 1962: 119-120). Poza tym dla wyrobów bosporańskich charakterystyczne są: brak polewy i dwa rodzaje gliny – ciemnoszara, porowata i jasnoróżowa. Znacznie rzadziej odnajdywane są czarki megaryjskie wykonane w glinie barwy czerwonej (ŠURGAJA 1962: 118). Biorąc pod uwagę cechy morfologiczne powyżej przedstawionego fragmentu (przede wszystkim rodzaj gliny i polewy), należy go zapewne przypisać produkcji warsztatów jońskich.

3. T 00 XXV 19p (fig. 1.C)

Fragment dna (średnica dna: około 4 cm) i dolnej części czarki zdobiony podwójnym medalionem, w którym znajduje się czternastopłatkowa rozeta. Od medalionu ku górze odchodzą liście akantu. Glina jest bardzo drobnoziarnista, bez domieszek, o barwie pomarańczowej. Polewa koloru pomarańczowo-czerwonego jest błyszcząca, nałożona na powierzchnię fragmentu cienką warstwą.

⁴ Cf. PACZYŃSKA 2000: 161, fig. 3.

Analogie. Rozeta: LAUMONIER 1977: 160, pl. 36.1281.1303 (warsztat Monogramisty, seria XII); 162, pl. 36.939 (warsztat Monogramisty, seria XIII).

Taki sposób dekorowania den i dolnych części czarek jest jednym z najczęściej spotykanych. Rozety wypełniające pojedyncze lub podwójne medaliony są szczególnie charakterystyczne dla wyrobów jońskich. Również kielichy złożone z rozchodzących się od medalionu ku górze liści akantu i lotosu stanowią jeden z najczęściej wykorzystywanych w dekoracji czarek megaryjskich motywów zdobniczych. Na podstawie analogii, mimo złego stanu zachowania i nienajlepszej jakości polewy pokrywającej fragment, należy go zapewne zaliczyć do wyrobów warsztatów jońskich.

4. T 00 XXV 42p (fig. 2.A)

Fragment dna (średnica dna: ok. 4-6 cm) i dolnej części czarki pokryty dekoracją złożoną z drobnych, nachodzących na siebie listków. Gлина barwy pomarańczowej jest drobnoziarnista, z niewielką domieszką miki. Polewa ma kolor czerwony.

Analogie. ZAHN 1908: 72-75, nr 36; COURBY 1922: 386-388, fig. 80.8 (wyroby „delijskie”); LAUMONIER 1977: 78, pl. 17.3 (warsztat NI, seria IV, grupa 1); VNUKOV, KOVALENKO 1998: 64, 69, fig. 2.6 (czarki pochodzenia efeskiego).

Fragment, jak się wydaje, znajduje analogie zarówno w materiale ceramicznym pochodzącym z zachodnich terenów Azji Mniejszej (czarki jońskie), jak i znad Morza Czarnego. Dekoracja złożona z drobnych, nachodzących na siebie listków była jednym z najbardziej powszechnych sposobów zdobienia czarek produkowanych na północnych wybrzeżach Morza Czarnego (ŠURGAJA 1962: 117; por. także Katalog: nr 2). Być może ze względu na rodzaj gliny i polewy powyższy fragment uznać można za część czarki będącej wyrobem warsztatu jońskiego.

5. T 00 XXV 75p (fig. 2.B)

Fragment wylewu (średnica wylewu: 14 cm) i brzuśca czarki. Poniżej wylewu znajduje się pasowo ułożony ornament meandra, pod nim widnieje pas dekoracji w formie winnej latorośli. Gлина barwy ciemnopomarańczowej jest drobnoziarnista, z bardzo małą domieszką miki. Polewa ma kolor czarno-brązowy. U góry po lewej stronie, nad pasem meandra znajduje się mały otworek.

Analogie. Meander: COURBY 1922: 379, fig. 76.4 (wyroby „delijskie”); LAUMONIER 1977: 133-135, pl. 30.1185 (warsztat Monogramisty, seria I, grupa 1); 137-138, pl. 31.453 (warsztat Monogramisty, seria I, grupa 3); ROSENTHAL-HEGINBOTTOM 1995: 370-371, 380, pl. 4.1,6; pas winnej latorośli: COURBY 1922: 382, fig. 77.9 (wyroby „delijskie”); LEVI 1956: 81, fig. 50.2; LAUMONIER 1977: 133-137, pl. 30.566.1429.2267 (warsztat Monogramisty, seria I, grupa 1 i 2); 151-152, pl. 34.481 (warsztat Monogramisty, seria VIII, grupa 1); 203-205, pl. 46.1491 (warsztat Monogramisty, seria XXIII); BOUZEK 1990: 165, pl. 21.5; ANDERSON-STOJANOVIC 1992: 30, pl. 155.106; ROSENTHAL-HEGINBOTTOM 1995: 377, pl. 1.7,8,9 (wyrób

joński, warsztat Monogramisty); VNUKOV, KOVALENKO 1998: 65, fig. 3.2; PACZYŃSKA 2000: 162-163, 167, fig. 10 (wyrób joński, warsztat Monogramisty).

Fragment ten na podstawie powyżej przedstawionych analogii należy zapewne przypisać do produkcji jońskiego warsztatu Monogramisty.

6. T 01 XXV 50p (fig. 2.C)

Fragment wylewu (średnica wylewu: 12 cm) i brzuśca czarki. Poniżej wylewu znajduje się pas ornamentu złożonego z reliefowych kropek. Pod nim widoczny jest fragment postaci ludzkiej. Gлина barwy szarej jest bardzo drobnoziarnista z drobną domieszką wapienia. Polewa jest barwy szarografitowej.

Analogue. LAUMONIER 1977: 100, pl. 22.6201⁵; 100-103, pl. 23.3318.3362.

Jest to jeden z najciekawszych fragmentów czarek megaryjskich odnalezionych do chwili obecnej na terenie Tanais. Na podstawie analogii sądzić można, że widniejąca na fragmencie część postaci wchodziła w skład dekoracji przedstawiającej scenę Amazonomachii. Postać dzierżąca włócznię to zapewne jedna z Amazonek. Schemat dekoracji, rodzaj i barwa gliny oraz polewy świadczyć mogą o tym, że powyższy fragment na podstawie analogii przypisać należy do warsztatu jońskiego, który A. Laumonier określił jako *Atelier des vases gris*, co stanowi nawiązanie do angielskiego terminu *grayware*, charakteryzującego cechy morfologiczne tego rodzaju wyrobów (LAUMONIER 1977: 95-96).

***

Datowanie powyżej opisanych fragmentów czarek megaryjskich na podstawie odnalezionych analogii oparte musi być na kilku zasadniczych przesłankach. Po pierwsze, A. Laumonier stwierdził, że przeanalizowany przez niego materiał ceramiczny pochodzący z warsztatów jońskich powinien być datowany na okres od około 166 roku p.n.e., czyli od daty założenia wolnego portu na Delos do roku 69 p.n.e., tzn. do chwili zniszczenia wyspy przez piratów (LAUMONIER 1977: 7)⁶. Dlatego też fragmenty określane jako części wyrobów jońskich powinny być datowane na okres nie wcześniejszy niż II wiek p.n.e. Po drugie, przyjmuje się, że produkcja czarek megaryjskich na obszarze Królestwa Bosporańskiego rozpoczęła się nie wcześniej niż

⁵ Nie jest to czarka, lecz dekorowany reliefowo krater. Dekoracja krateru ma kompozytę pasową. Poniżej wylewu znajduje się kimation joński, pod nim widoczny jest pas zdobiony postaciami tańczących erotów. Jeszcze niżej umieszczony został pas dekoracji przedstawiający sceny w sposób schematyczny sceny walk Greków z Amazonkami (cf. LAUMONIER 1977: 100, nr 6201).

⁶ Według S. Ju. Wnukowa i S. A. Kowalenki, na podstawie analogii odnalezionych w dobrze datowanych zespołach, m.in. na Agorze Ateńskiej, w Koryncie, Aleksandrii, datowanie działalności wspomnianego wyżej jońskiego warsztatu Monogramisty uściślić można do trzeciej ćwierci II wieku p.n.e. (VNUKOV, KOVALENKO 1998: 66).

w II wieku p.n.e. (ŠURGAJA 1962: 118)⁷. Np. warsztat Demetriosia wytwarzał naczynia dekorowane reliefowo pod koniec II i w pierwszej połowie I wieku p.n.e. (VNUKOV, KOVALENKO 1998: 71). Po trzecie, tzw. *long-petal bowls*, czyli czarki zdobione charakterystyczną dekoracją złożoną z długich, przypominających języki płatków, były produkowane dopiero od około 150 roku p.n.e. (HELLSTRÖM 1965: 21).

Podsumowując, należy stwierdzić, że omówione w artykule fragmenty czarek megaryjskich, które przypisane zostały na podstawie analogii do *Atelier des Vases Gris* i do warsztatu Monogramisty (por. Katalog: nr 1, 5, 6), powinny być datowane na drugą połowę II wieku p.n.e. (por. także n. 6). Również fragment tzw. *long-petal bowl* (por. Katalog: nr 2) oraz pozostałe przedstawione powyżej fragmenty, niezależnie od tego czy są one pochodzenia małoazjatyckiego, czy nadczarnomorskiego, datować należy najwcześniej na drugą połowę II wieku p.n.e.

Skróty użyte w artykule

ANDERSON-STOJANOVIČ

- 1992 V.R. Anderson-Stojanovič, *Stobi. The Hellenistic and Roman Pottery* [Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigation 1970-1981, vol. I], Princeton.

BENNDORF

- 1877 O. Benndorf, *Griechische und Sizilische Vasenbilder*, Berlin.

BOUZEK

- 1990 J. Bouzek, *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prague.

COURBY

- 1922 F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris.

HELLSTRÖM

- 1965 P. Hellström, *Pottery of Classical and Later Date. Terracota Lamps and Glass* [Labraunda, vol. II.1], Lund.

LAUMONIER

- 1977 A. Laumonier, *La céramique hellénistique à reliefs. I. Ateliers „ioniens”* [Exploration archéologique de Délos, fasc. XXXI], Paris.

LEVI

- 1956 E.I. Levi, *Ol'vijskaja agora* [MIA 50], p. 35-118.

PACZYŃSKA

- 2000 K. Paczyńska, *Czarki megaryjskie z Tanais* [StArch 10], p. 159-168.

PARLASCA

- 1955 K. Parlasca, *Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrischen Kunsthandwerk*, JdI 70, p. 129-154.

⁷ Zdaniem S. Ju. Wnukowa i S. A. Kowalenki produkcja ceramiki dekorowanej reliefowo na terenach Państwa Bosporańskiego może być datowana na koniec II–pierwszą połowę I wieku p.n.e. (VNUKOV, KOVALENKO 1998: 71).

PUPPO

1995 P. Puppo, *Le Coppe Megaresi in Italia*, Roma.

ROSENTHAL-HEGINBOTTOM

1995 R. Rosenthal-Heginbottom, *Mouldmade Relief Bowls from Tel Dor, Israel – A Preliminary Report*, in: *The Second Workshop of Nieborów. Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean, Advances in Scientific Studies, Actes of the II Nieborów Workshop, Nieborów, 18-20 December 1993*, Warszawa, p. 365-396.

ŠELOV

1969 D.B. Šelov, *Nachodki v Tanaise megarskich čas* [MIA 154], p. 220-247.

ŠURGAJA

1962 I.G. Šurgaja, *O proizvodstve èllenističeskoj reliefnoj keramiki na Bospore*, *Materialy po Archeologii Severnovo Pričernomor'ja* 4, p. 108-120.

THOMPSON

1934 H. Thompson, *Two centuries of hellenistic pottery*, *Hesperia* 3, p. 311-480.

VNUKOV, KOVALENKO

1998 S.Ju. Vnukov, S.A. Kovalenko, *Megarskie čašy s gorodišča v Kara-Tobe*, in: D.B. Žuravlev ed., *Èllinističeskaja i rimskaja keramika v Severnom Pričernomor'e*, *Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja* 102, p. 61-76.

ZAHN

1908 R. Zahn, *Hellenistische Reliefgefäße aus Südrussland*, *JdI* 23, p. 45-77.

Pieces of Megarian Bowls from the Polish Excavations at Tanais

ABSTRACT

Since 1996 the Institute of Archeology of Warsaw University and the Center for Archaeological Research – Novae have carried out archaeological excavations at the site of ancient town Tanais. Excavations have been conducted within Archaeological Mission of Lower Don supervised by Prof. T. A. Arseneva. In the course of archaeological works there were several fragments of Megarian bowls found. The scope of this article is to present a preliminary typological and chronological classification of these findings.

(Transl. by K. Paczyńska)

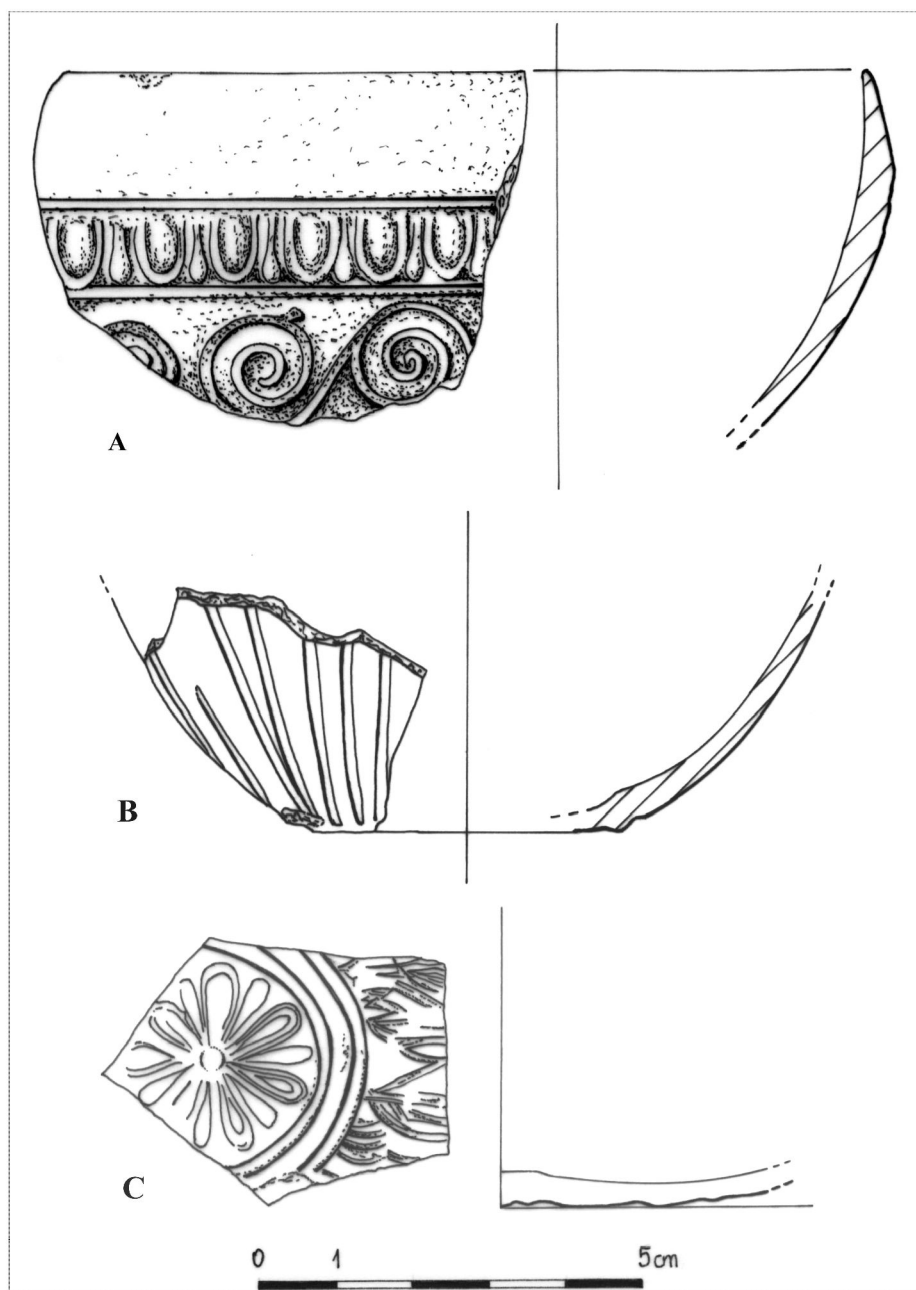

Fig. 1. A: T 99 XXV 16p (rys. K. Kazimierska); B: T 00 XXV 3p (rys. B. Balukiewicz);
C: T 00 XXV 19p (rys. R. Chowaniec)

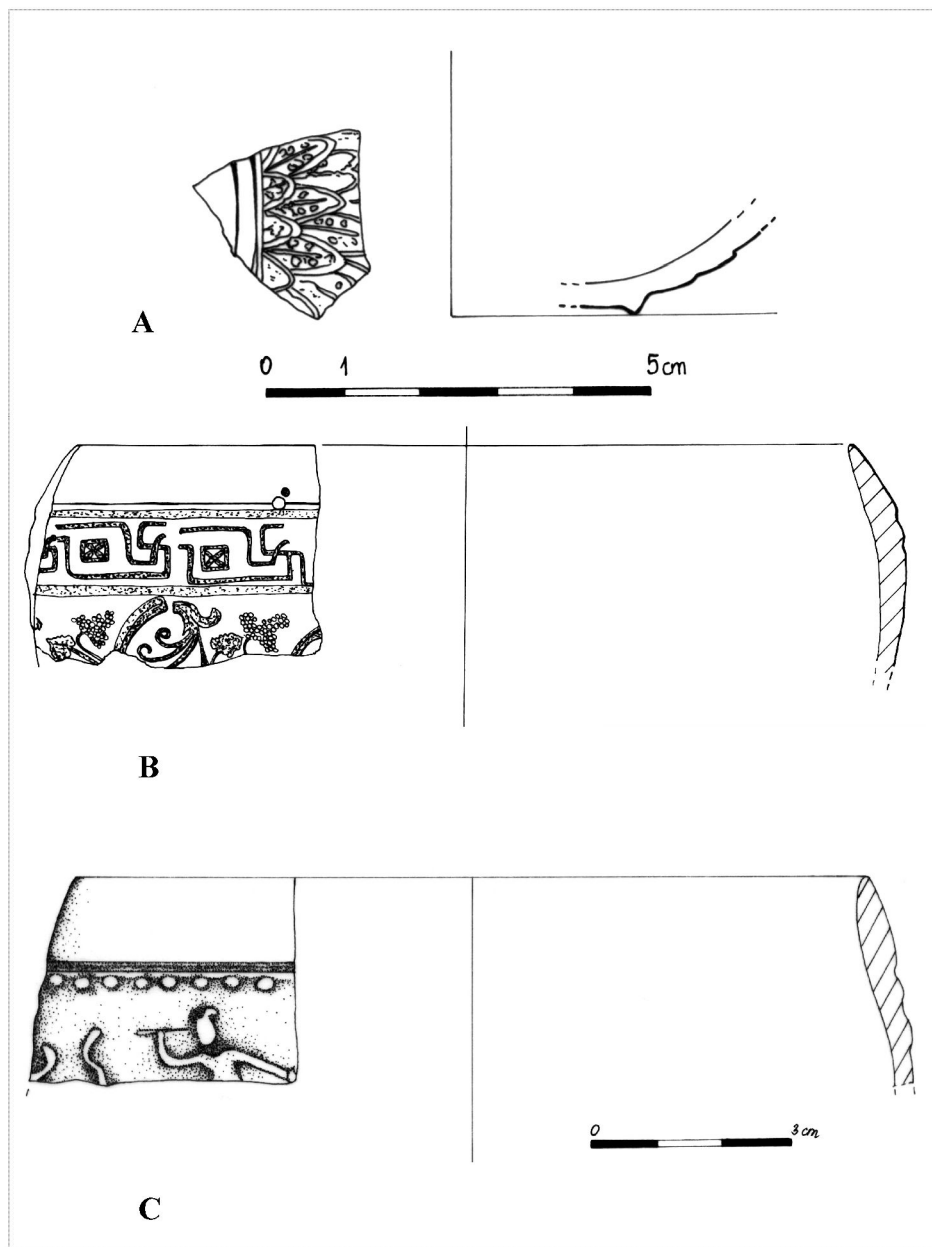

Fig. 2. A: T 00 XXV 42p; B: T 00 XXV 75p; C: T 01 XXV 50p (rys. R. Chowaniec)